

Materiały

KWESTIA ODREBNEGO NARODU NRD W DOKTRYNIE SED

Problem kształtowania się dwóch różnych narodów w NRD i RFN, przyczyn, przebiegu, konsekwencji i trwałości procesu rozbicia niemieckiej jedności narodowej budzi ostatnimi czasy rosnące zainteresowanie znajdujące swoje odbicie nie tylko w kontrowersjach między politykami dwu państw niemieckich, ale również w coraz liczniejszych opracowaniach publicystycznych i naukowych¹. Zjawisko narastania odrębności między NRD i RFN zasługuje na uwagę już choćby tylko ze względów czysto poznawczych; stanowi ono niewątpliwie jeden z ciekawszych fenomenów w powojennych dziejach Europy, który może wzbogacić dotychczasową wiedzę o istocie i kształtowaniu się więzi narodowych. Zjawisko to ma również daleko idące konsekwencje praktyczne, pozostając nie bez wpływu na politykę zagraniczną państw europejskich. Rzuca ono bezpośrednio na sprawę układu sił i bezpieczeństwa w Europie, wywiera wpływ na sposób, w jaki oceniana jest trwałość i nieodwracalność europejskiego porządku międzynarodowego wytworzonego po II wojnie światowej.

Teza o kształtowaniu się, względnie o możliwości wykształcenia się, dwóch odrębnych narodów w NRD i RFN była sygnalizowana przez niektórych publicystów już w latach sześćdziesiątych. Formułowano ją jednak wówczas w sposób nie zawsze zdecydowany i jasny, z powołaniem się na dość zróżnicowaną argumentację. W istocie, problem odrębności narodu RFN i NRD został postawiony dopiero przez Niemiecką Socjalistyczną Partię Jedności (SED) i od tego momentu w gruncie rzeczy stał się przedmiotem gruntownych studiów, penetrujących proces rozpadu niemieckiej jedności narodowej w różnych aspektach i płaszczyznach. Z tego też względu stanowisko SED w sprawie odrębnego narodu NRD zasługuje na szczególną uwagę; celowe wydaje się więc scharakteryzowanie oficjalnej doktryny SED w tym zakresie, przede wszystkim odwołując się do wypowiedzi polityków NRD, które same w sobie najlepiej ilustrują sposób ujęcia kwestii narodowej na obecnym etapie oraz styl i rodzaj argumentacji przyjętej w NRD.

W oficjalnej doktrynie SED obowiązywał do przełomu lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych pogląd, który generalnie streszczał się w trójczłonowej formule: jeden naród niemiecki, dwa równorzędne państwa niemieckie

¹ Zestawienie literatury na ten temat zawiera praca G. Schweiglera, *Nationalbewusstsein in der BRD und der DDR*. Düsseldorf 1974, 235 ss.

oraz dwa różne i ustrojowo przeciwstawne społeczeństwa. Z założenia o istnieniu jednego narodu niemieckiego wychodziła jeszcze nowa konstytucja NRD, która weszła w życie z dniem 9 kwietnia 1968 r.; określała ona w art. 1 NRD jako „państwo socjalistyczne narodu niemieckiego”, a postulując w art. 8 normalizację stosunków i pokojową współpracę z RFN stwierdzała co następuje:

„Niemiecka Republika Demokratyczna i jej obywatele zmierają ponadto do przewyciężenia rozbitcia Niemiec, narzuconego narodowi niemieckiemu przez imperializm, do stopniowego zbliżenia obydwóch państw niemieckich aż do ich zjednoczenia na podstawie demokracji i socjalizmu”.

W okresie przed VIII Zjazdem *SED* w 1971 r. wspomniana wyżej trójczłonowa formuła była co najwyżej sporadycznie modyfikowana w wystąpieniach polityków NRD. Teza o odrębnym narodzie w NRD została bodajże po raz pierwszy zasugerowana przez Alberta Nordena w grudniu 1967 r.; obciążył on wówczas RFN odpowiedzialnością nie tylko za rozbitcie jedności państwowej Niemiec, ale i za spowodowanie rozerwania jedności narodowej, co implikowało, iż w dwu państwach niemieckich kształtują się dwa różne narody. Wystąpienie Nordena było jednak wtedy odosobnione, a poza tym nie zawierało jeszcze jasnej i rozwiniętej teorii odrębnego narodu w NRD. Stanowisko swoje wyłożyła *SED* w pełni dopiero na VIII Zjeździe w 1971 r.; zostało ono upowszechnione i teoretycznie opracowane w okresie między VIII a IX Zjazdem (1971 - 1976). Nowe ujęcie kwestii narodowej przez *SED* dobrze streszcza lapidarna konstatacja Hermana Axena, że istnieją „dwa suwerenne, społecznie przeciwstawne, od siebie niezależne niemieckie państwa i narody”.

Idea odrębnego narodu w NRD znalazła po raz pierwszy swój pełny wyraz w referacie sprawozdawczym I sekretarza KC *SED* Ericha Honeckera wygłoszonym podczas VIII Zjazdu, by następnie uzyskać całkowite potwierdzenie w uchwale zjazdowej. Honecker zaakcentował wówczas bardzo mocno pogłębianie się procesu odgraniczenia między NRD a RFN, mówiąc m.in., że:

„cały przebieg rozwoju i umacniania się naszego socjalistycznego państwa obiektywnie prowadzi i musi prowadzić do tego, że wzmacniają się przeciwieństwa między nami a RFN, która idzie drogą kapitalistyczną i przez to postępuje proces odgraniczenia między obu państwami we wszystkich dziedzinach”.

Honecker stanął na stanowisku, że stosunki między NRD a RFN mogą się opierać wyłącznie na zasadach pokojowej koegzystencji między suwerennymi państwami o różnych ustrojach społecznych; odrzucił jednocześnie w zdecydowany sposób zachodnioniemiecką koncepcję tzw. wewnątrzniemieckich stosunków i leżącą u jej podłoża tezę o istniejącym nadal jednym narodzie niemieckim.

Polemizując ze stanowiskiem rządu zachodnioniemieckiego, I sekretarz KC *SED* wysunął zarzut, że:

„Koła panujące w RFN usiłują podeprzeć swoją rewanżystowską linię o wspomnianych już ‘wewnątrzniemieckich stosunkach’ oszukańczym stwierdzeniem o istnieniu bez zmian jednego narodu niemieckiego. O tym naturalnie nie może być mowy”.

W RFN istnieje stary, kapitalistyczny naród — wyjaśniał Honecker — podczas gdy w NRD: „Z ustanowieniem władzy robotników i chłopów oraz budową socjalistycznego społeczeństwa rozwija się nowy typ narodu — naród socjalistyczny”. Identyczne stanowisko odzwierciedlała uchwała VIII Zjazdu SED, która m.in. głosiła:

„Między socjalistyczną NRD, w której rozwija się socjalistyczny naród niemiecki a monopolistyczno-kapitalistyczną RFN, w której egzystuje stary burżuazyjny naród, nie mogą i nie będą nigdy istniały tzw. szczególne 'stosunki wewnętrzniemieckie'”.

SED nie pozostawiła żadnych wątpliwości, że wbrew poglądom głoszonym przez rząd zachodniemiecki, uważa i traktuje drugie państwo niemieckie jako „zagranicę”, a nawet więcej i bardziej dobitnie — jako „imperialistyczną zagranicę”.

Zarysowana na VIII Zjeździe koncepcja dwu narodów niemieckich uległa następnie rozwinięciu w wystąpieniach poszczególnych polityków NRD, spośród których na szczególną uwagę zasługują przemówienia Kurta Hagera (1971 r.), Hermanna Axena (1973 r.)² oraz Honeckera (12 grudnia 1974 r.)³. Znalazła ona również swoje odbicie w nowym statucie i programie SED uchwalonym w 1976 r. na IX Zjeździe. W okresie między VIII a IX Zjazdem SED wyciągnęła także pewne praktyczne wnioski z nowego ujęcia kwestii narodowej, spośród których na szczególną uwagę zasługują modyfikacje w tekście konstytucji NRD. Z mocą obowiązującą od 7 października 1974 r. zmiana uległ art. 1; zawarte w nim uprzednio określenie NRD jako „państwa socjalistycznego narodu niemieckiego” zastąpiono sformułowaniem głoszącym, iż NRD jest „socjalistycznym państwem robotników i chłopów”. Poza tym z art. 8 usunięto cytowany wyżej passus traktujący o zjednoczeniu Niemiec. Dokonano również w tym zakresie szeregu zmian w nazwach poszczególnych instytucji i organizacji społecznych, tak by nie kłóciły się one z nowym ujęciem kwestii narodowej.

Okres między VIII a IX Zjazdem SED zaznaczył się poza tym wzmocnieniem teoretycznych rozważań w naukowych środowiskach NRD, które podjęły ze swej strony prace nad pogłębieniem i uzasadnieniem tezy o odrębnym narodzie w NRD, o procesie jego powstania i etapach rozwojowych. Szczególne znaczenie miały pod tym względem studia Alfreda Kosinga, aktualnie pracownika Instytutu Nauk Społecznych przy KC SED. Autor ten zresztą od szeregu lat zajmował się problematyką narodu, a jego pierwsze rozprawy poświęcone tej tematyce ukazały się drukiem na początku lat sześćdziesiątych⁴. Charakterystyczne w nich było już wówczas położenie bardzo dużego

² K. Hager, *Die entwickelte sozialistische Gesellschaft*. „Einheit” 1971, z. 11, ss. 1203 - 1242; H. Axen, *Zur Entwicklung der sozialistischen Nation in der DDR*. Berlin 1973, 48 ss.

³ „Neues Deutschland” z 13 XII 1974.

⁴ A. Kosing, *Illusion und Wirklichkeit in der nationalen Frage*. „Einheit” 1962, z. 5; *Arbeiterklasse und Nation*. „Beiträge zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung 1962, z. 4; *Die nationale Lebensfrage des deutschen Volkes*. Berlin 1962.

nacisku na ekonomiczno-ustrojowe podstawy kształtowania się narodów i pod tym względem nawiązuje on w swych najnowszych publikacjach do wcześniejszych głośzonych poglądów. Z drugiej jednak strony uległy one również pewnej ewolucji, głównie w odniesieniu do sprawy odrębności narodu w NRD i RFN, co skądinąd autor ten otwarcie przyznaje i uzasadnia w wydanych ostatnio pracach.

Spośród niedawno ogłoszonych przez Kosinga studiów na czoło wysuwa się opublikowana w 1976 r. *Nation in Geschichte und Gegenwart* — obszerna książka stanowiąca swego rodzaju podsumowanie dotychczasowych zainteresowań tego autora problematyką narodu⁵. Zawiera ona partie ogólne, opierające się przede wszystkim na poglądach klasyków marksizmu i dorobku teoretycznym nauki radzieckiej, a obok tego partie bardziej szczegółowe, przenoszące generalne ustalenia na sytuację i warunki panujące w NRD. Kosing — jak dotąd — najpełniej w piśmiennictwie NRD przedstawił zagadnienie rozwoju „socjalistycznego narodu niemieckiego w NRD”, a „zwłaszcza te problemy — jak pisze we wstępie — których zrozumienie, sądząc z doświadczenia, napotyka często na pewne trudności”. Z tego też względu książka Kosinga, wychodząca z najnowszych ustaleń SED, może stanowić cenne źródło dla poznania przyjętej w NRD koncepcji o dwóch, różnych narodach niemieckich.

Punktem wyjścia dla tezy SED o odmienności narodów w NRD i RFN była przede wszystkim przeciwstawność ustrojów panujących w obu państwach niemieckich. SED stanęła na stanowisku, że o istocie danego narodu rozstrzyga nade wszystko występowanie określonej formacji społecznej. Na VIII Zjeździe SED Honecker bardzo silnie podkreślił, że „przy ocenie kwestii narodowej trzeba wyjść od jej treści klasowej”. Wskazówkę tę rozwinął w 1971 r. Hager stwierdzając:

„Mijają się z prawdą historyczną wszelkie sposoby rozważania, które ignorują lub zacierają klasowy charakter kwestii narodowej, które traktują naród jako wieczny i niezmienny. Naród, podobnie jak wszystkie kategorie społeczne, nie występuje poza czasem, niezależnie od konkretnych warunków społecznych. Jest on jednoznacznie produktem rozwoju społecznego oraz walki klasowej i podlega — jak wszystko w historii — obiektywnie działającym prawom społecznym”.

W 1973 r. Axen przypomniał, że w całej tradycji myśli marksistowskiej naród zawsze był pojmowany jako dialektyczna jedność czynników społecznych, klasowych, historycznych i etnicznych. Wyraźnie również uszeregował znaczenie tych czynników mówiąc: „Nie to, co narodowe stoi przed walką klasową, ale stosunki klasowe i walka klasowa określają istotę rozwoju narodu i kwestii narodowej”. Wyciągając dalsze wnioski z tego stwierdzenia, Axen przeciwstawił się zdecydowanie tezie, zgodnie z którą terytorium danego narodu miałyby być określone przez zasięg panowania tego czy innego języka. Według Axena, terytorium narodowe wyznacza nade wszystko fakt, że na danym obszarze określona klasa społeczna realizuje swoje interesy klasowe. Tak więc generalnie SED wyeksponowała w swojej doktrynie głów-

⁵ A. Kosing, *Nation in Geschichte und Gegenwart*. Berlin 1976, 310 ss.

nie przemożne znaczenie czynników ekonomiczno-społecznych w procesie kształtowania się narodów, w tym także narodu NRD.

Z identycznego założenia wychodzi również Kosing w swojej najnowszej pracy poświęconej problematyce narodu. Zdecydowanie odrzuca on teorie narodu oparte na innych przesłankach i krytykuje je za idealizm, za nieuwzględnianie roli materialnych sił produkcyjnych i stosunków produkcji w rozwoju społecznym. Krytyczną postawę zajmuje również wobec stalinowskiej definicji narodu głoszącej, że naród to trwała, historycznie wytworzona wspólnota ludzi powstała na gruncie wspólnoty języka, terytorium, życia ekonomicznego i układu psychicznego przejawiającego się we wspólnocie kultury. Kosing uważa, że sformułowana przez Stalina definicja narodu odegrała wprawdzie w swoim czasie historycznie postępową rolę, ale równocześnie widzi potrzebę jej istotnego zmodyfikowania. Zarzuca jej m.in. nazbyt statyczne ujęcie zagadnienia narodu i niedostateczne uwzględnienie aspektów klasowych. Zgłasza nawet zastrzeżenia do stosowanego przez Stalina pojęcia „wspólnoty”, które uważa za mało trafne, bo zacierające klasowy charakter i klasową treść pojęcia narodu; pojęcie to skłonny byłby stosować wyłącznie na określenie narodu dopiero na etapie komunizmu. Kosing nie formułuje, co prawda, *expressis verbis* własnej definicji narodu, ale podkreśla, że w niej „musi znaleźć bezwarunkowo wyraz społeczna funkcja i historyczna rola narodu jako koniecznego elementu w historycznym procesie rozwoju społecznego”.

Tak więc w ujęciu *SED* powstanie odmiennych narodów w dwu państwach niemieckich przedstawia się jako nieuchronna konsekwencja przemian ustrojowych i budowy socjalizmu w NRD. We wspólnie napisanym artykule, A. Kosing i W. Schmidt stwierdzali kategorycznie: „Jest niemożliwe utworzyć społeczeństwo socjalistyczne bez jednoczesnego przekształcenia narodu kapitalistycznego w naród socjalistyczny”⁶. W rezultacie mówiąc o cechach odróżniających naród w NRD od narodu w RFN wskazuje się zazwyczaj na fakt przejścia w NRD władzy przez robotników i chłopów, uspołecznienia środków produkcji, przekształcenia w strukturze społecznej, a także związki z pozostałymi krajami socjalistycznymi. Traktując naród socjalistyczny jako „formę rozwojową socjalistycznego społeczeństwa”, Kosing wymienia następujące niezbędne przesłanki jego uformowania. W płaszczyźnie politycznej warunkiem koniecznym jest zwycięstwo rewolucji socjalistycznej oraz ustanowienie dyktatury proletariatu; w płaszczyźnie ekonomicznej — zniesienie prywatnej własności i ustanowienie socjalistycznych stosunków produkcji; w płaszczyźnie ideologicznej — zapanowanie światopoglądu marksistowsko-leninowskiego, a zwłaszcza socjalistycznego internacjonalizmu.

SED mocno podkreśla, że zbudowanie narodu „nowego typu” w NRD było i pozostaje historyczną zasługą klasy robotniczej, ale obok tego równie silnie akcentuje, że tylko i wyłącznie wielka burżuazja oraz junkrzy ponoszą odpowiedzialność za państwowy i narodowy podział Niemiec. Mówiąc o po-

⁶ A. Kosing, W. Schmidt, *Nation und Nationalität*. „Neues Deutschland” z 15 - 16 II 1976.

dziale Niemiec na dwa państwa i narody Axen stwierdza stanowczo: „Jest to i pozostanie historyczną winą niemieckiej burżuazji monopolistycznej”. Zaznaczyć tu trzeba, że *SED* zawsze stała na stanowisku, iż dawne klasy panujące zdradziły naród niemiecki i wskutek swej agresywnej i militarystycznej polityki utraciły wszelkie prawo do reprezentowania jego interesów. Polityce wielkiej burżuazji i junkierstwa przeciwstawia *SED* decydujący wkład klasy robotniczej w zbudowanie nowego narodu, przedstawiającego sobą nową jakość i reprezentującego wyższy etap rozwoju społecznego. Hager w następujący sposób scharakteryzował tę rolę klasy robotniczej:

„Przewodnia rola klasy robotniczej wyciska w ostateczności wszelkie cechy charakterystyczne socjalistycznego narodu i rozstrzyga o jego jakościowej odmienności od narodu burżuazyjnego”.

Program *SED* uchwalony na IX Zjeździe stwierdzał:

„Gdy klasa robotnicza zdobyła władzę, stworzyła ona decydujące przesłanki dla zbudowania narodu socjalistycznego. [...] Jako kierownicza siła w społeczeństwie socjalistycznym stoi ona jednocześnie na czele socjalistycznego narodu. Naród socjalistyczny jest wolnym od antagonistycznych sprzeczności, stabilnym społeczeństwem przyjacielsko powiązanych klas i warstw, które jest kierowane przez klasę robotniczą i jej marksistowsko-leninowską partię”.

Wyjaśniając znaczenie głośnego sformułowania w *Manifestie komunistycznym* o ukonstytuowaniu się proletariatu w naród po przejęciu władzy pisze Kosing, iż jest ono równoznaczne z tym, że:

„klasa robotnicza zdobywa władzę polityczną w rewolucji socjalistycznej, staje na czele narodu jako przewodnia siła społeczna i polityczna oraz przekształca go, budując socjalizm w sojuszu z chłopstwem i inteligencją, w naród socjalistyczny”.

Zgodnie z tym Kosing utożsamia proces przemian społecznych z przebiegiem kształtowania się odrębnego socjalistycznego narodu w NRD. Stwierdza więc, że zaczął się on stopniowo wykształcać już w połowie lat pięćdziesiątych, by osiągnąć pewne stadium dojrzałości na początku lat sześćdziesiątych. W chwili obecnej — jego zdaniem — można mówić o „wysokim poziomie rozwojowym narodu socjalistycznego” w NRD, a proces ten ulegnie jeszcze dalszemu pogłębieniu wraz z „tworzeniem rozwiniętego społeczeństwa socjalistycznego w NRD i rosnącą współpracą z innymi narodami socjalistycznymi”. Wyjątkowo szybkie tempo wyodrębnienia się socjalistycznego narodu w NRD — nieporównywalne np. z procesem wyodrębnienia się narodu austriackiego — było, według Kosinga, uwarunkowane właśnie tym, że wiązało się nierozłącznie z przejściem NRD do nowej formacji społecznej.

SED wielokrotnie akcentowała występowanie diametralnych różnic między narodami obu państw niemieckich. W odniesieniu do RFN mówi się o przetrwaniu tam „starego”, „burżuazyjnego” narodu, o którym Jürgen Kuczynski wyraził się nawet jako o *Restnation*⁷; na odmianę naród w NRD przedstawia

⁷ Wypowiedź J. Kuczynskiego zasługuje na przytoczenie jako że zawiera ona dość wcześnie sformułowaną tezę o dwóch narodach niemieckich, a poza tym jest

sobą nową jakością, nie mającą nic wspólnego z dawnym narodem kapitalistycznym. Kosing pisząc o podstawowych różnicach między obu narodami stwierdza, że odróżniają się one „społecznymi podstawami i treścią, ponieważ chodzi tu o dwa jakościowo różne historycznie typy narodów. Naród w NRD jest socjalistycznym narodem niemieckim, a naród w RFN jest kapitalistycznym narodem niemieckim”. Często zwraca się uwagę, że w odróżnieniu od narodu NRD, naród w RFN przedstawia sobą tylko „względną jedność”, a to z powodu występowania w nim przedziałów i antagonizmów klasowych.

Koncepcja odrębnego narodu w NRD jest ściśle związana z określonym stanowiskiem i postawą wobec idei zjednoczenia Niemiec. Kosing pisze na ten temat m. in.:

„Podobnie jak niemożliwe jest zjednoczenie społeczeństwa socjalistycznego i kapitalistycznego w ‘pośrednim’ społeczeństwie, tak i nie można zjednoczyć kapitalistycznego i socjalistycznego narodu. Jest po prostu iluzją sądzić, że wobec zaistniałego rozwoju może istnieć zjednoczony naród niemiecki jako taki, niezależnie od każdego ze społeczeństw, mogący działać neutralnie jako forma rozwojowa zarówno dla socjalizmu, jak i dla kapitalizmu”.

Kosing przypomina dalej, że NRD swego czasu aktywnie dążyła do zjednoczenia Niemiec, wychodząc z ogólnego, po dziś dzień słusznego założenia o przejściu wszystkich narodów od kapitalizmu do socjalizmu. Na krótką jednak metę przeceniono wówczas możliwości zmiany układu sił w RFN, dokonania się tam przemian najpierw demokratycznych, a następnie socjalistycznych. W chwili obecnej należy się liczyć przede wszystkim z realnymi warunkami, a te wykluczają ewentualność zjednoczenia dwóch państw niemieckich.

Oczywiście nie eliminuje to pytania o hipotetyczne stanowisko *SED* na wypadek, gdyby w dalekiej przyszłości Republika Federalna uległa radykalnym zmianom ustrojowym. Podkreślić w tym miejscu trzeba, że na VIII Zjeździe *SED* Honecker — po wyłożeniu poglądu o dwóch odmiennych narodach w NRD i RFN — dodał: „Tak i tylko tak należy rzeczy oceniać dopóki RFN jest państwem imperialistycznym”. Nie rozstrzygając sprawy na przyszłość, *SED* mocno jednak akcentuje, że aktualnie brak realnych przesłanek

ona stosunkowo mało znana; stwierdził on w 1970 r. co następuje: „In der DDR hat sich die Arbeiterklasse als Nation konstituiert. Wir sind selbsterklärend der Ansicht, dass die Bundesrepublik ebenfalls eine Art Nation darstellt — nun, nennen wir es einmal: eine Restnation, nämlich in Kontinuität des alten Deutschland, in dem die Arbeiterklasse noch nicht die Macht, sondern die Grossbourgeoisie oder, spezifischer, die Monopole. [...] Genauso wie man also von zwei Staaten sprechen muss, sollte man auch — wenn man höflich ist — von zwei deutschen Nationen oder — wenn man die Dinge real beurteilt — eben von einer neuen deutschen Nation in der DDR und einer Restnation in der BRD sprechen. Wenn man diese Auffassung hat, dann fällt natürlich das Argument, dass es eine Klammer um die beiden deutschen Staaten gibt, fort. Der ganze Begriff der ‘innerdeutschen Beziehungen’ ist damit seines Inhaltes beraubt” (*Europäische Sicherheit und Möglichkeiten der Zusammenarbeit*. Bergedorfer Gesprächskreis zu Fragen der Freien Industrieller Gesellschaft, 1970. Protokoll nr 36, s. 25).

pozwalających na snucie przewidywań co do zjednoczenia Niemiec. Kosing pisze, że w chwili obecnej trudno byłoby odpowiedzieć zarówno pozytywnie, jak i negatywnie na pytanie, czy w przypadku zapanowania w RFN ustroju socjalistycznego powstałby „zjednoczony socjalistyczny naród niemiecki”; „Będzie to zależało od warunków historycznych — pisze dalej — których dzisiaj nikt nie może przewidzieć. Możliwości są różne, ale nie ma sensu spekulowanie o możliwościach”.

Wykładając koncepcję rozwoju odrębnego narodu w NRD, *SED* kładzie nacisk nie tylko na proces jego odgraniczenia od narodu w RFN, ale i na zacieśnianie powiązań ze Związkiem Radzieckim i innymi krajami socjalistycznymi. Według Hagera:

„Rozwijający się w NRD socjalistyczny naród cechuje braterski związek naszego państwa i jego obywateli ze Związkiem Radzieckim, jak i z innymi socjalistycznymi państwami oraz mocne zakotwiczenie w socjalistycznej wspólnocie państw, głównej sile rewolucyjnej naszej epoki. Nie jakiś rodzaj 'narodowego odosobnienia', lecz coraz silniejsza współpraca i wzajemne oddziaływanie z innymi socjalistycznymi narodami tworzą charakterystyczne cechy rozwijającego się w NRD socjalistycznego narodu”.

Moment ten został również podniesiony w programie uchwalonym na IX Zjeździe *SED*, w którym m.in. znalazło się następujące stwierdzenie:

„Niemiecka Socjalistyczna Partia Jedności kieruje planowo procesem dalszego rozwoju socjalistycznego narodu w Niemieckiej Republice Demokratycznej, jego rozkwitem — na społecznych podstawach socjalizmu i zbliżenia do innych socjalistycznych narodów”.

Kosing w swojej książce nieustannie zaznacza, że rozwój socjalistycznego narodu niemieckiego nie jest bynajmniej równoznaczny z kultywowaniem odosobnienia, że wprost przeciwnie — jest on „nierozłącznie związany ze stałym zbliżeniem socjalistycznych narodów na drodze współpracy, wymiany i przejmowania doświadczeń oraz osiągnięć innych narodów”. Obydwie tendencje, wewnętrznego konsolidowania i stałego zbliżenia między narodami socjalistycznymi, autor ten traktuje jako dwa różne aspekty tego samego procesu, który na etapie ogólnoswiatowego komunizmu doprowadzi do zmieszania i zaniku narodów.

Doktryna *SED* akcentuje wprawdzie i wysuwa na czoło przede wszystkim te cechy, które radykalnie odróżniają narody w obydwu państwach niemieckich, ale w miarę jak ulegała ona teoretycznemu pogłębieniu, zajęła również stanowisko wobec cech wspólnych dla narodu w NRD i NRF. Istotne w tym wypadku znaczenie miało przyjęcie w NRD rozróżnienia między „społecznymi” i „etnicznymi” aspektami narodu. Kosing pisze, że narody różnią się między sobą przede wszystkim od strony „społecznej” „takimi historycznie powstałymi aspektami rozwoju ekonomicznego, społecznego, kulturalnego i duchowego, jak poziom i osobliwości gospodarki narodowej, odrębności w strukturze społecznej, odrębności w organizacji politycznej, poziomie rozwoju i odmiennością kultury oraz życia duchowego”. Różnice te mają decydujący charakter, a ich znaczenie daleko przewyższa rolę, jaką odgrywają różnice

w sferze „etnicznej”, określanej w NRD również mianem „narodowościowej”. Pod pojęciem „narodowości” rozumie się w tym wypadku oczywiście nie pewną wstępną fazę w rozwoju narodu, lecz zespół cech etnicznych charakterystycznych dla danego narodu lub grupy społecznej.

W kontekście niemieckiej kwestii narodowej Axen po raz pierwszy w 1973 r. wskazał na znaczenie i rolę „czynnika” względnie „odrębności” etnicznej, przy czym rozumiał pod tym takie cechy, jak wspólny język, stosunki pokrewieństwa, wspólna przeszłość historyczna, obyczaje i charakterystyczne właściwości życia narodowego. Kosing, pisząc o różnicach między narodami w aspekcie „etycznym”, wskazuje na „specyficzne różnice narodowościowe, jak język, charakterystyczne różne cechy kultury, styl życia, obyczaje, zwyczaje i tradycje, jak również specyficzne cechy mentalności i psychiki społecznej”. Przypisując tym cechom drugorzędne znaczenie, nie przeczy się, że są one wspólne dla narodu NRD i RFN. Przemawiając podczas obrad 13 Plenum KC SED w grudniu 1974 r. Honecker oświadczył, że istnieją wprawdzie dwa różne narody w NRD i RFN, ale obywatele NRD są „według narodowości w większości Niemcami”.

Axen następująco charakteryzował znaczenie „czynnika etycznego”:

„Odrębności etycznych nie należy nie doceniać, ale nie one charakteryzują istotę narodu, jego społeczno-ekonomiczną strukturę. Tym co decyduje, istotą naszego społeczeństwa, jest socjalizm, treść klasowa i społeczno-ekonomiczna naszego społeczeństwa. I te czynniki społeczno-ekonomiczne i klasowe wywierają zawsze długotrwały wpływ na socjalistyczne, międzynarodowe ukształtowanie się czynników etycznych. Narody nie są więc tylko lub w pierwszym rzędzie produktem rozwoju i wspólnoty cech etycznych. Te odgrywają zawsze tylko rolę pochodną i są ze swej strony znowuż uwarunkowane społecznie. Narody są przede wszystkim rezultatem podstawowych, ekonomicznych i społecznych procesów rozwojowych oraz historycznych walk klasowych. W tym sensie narody nie mają 'własnej treści' [...]. Są one koniecznymi formami społecznego rozwoju, którego treść zależna jest od rozwoju społeczno-ekonomicznego i od walki klas”.

Kosing w swojej książce ujmuje podobnie rolę cech kryjących się pod pojęciem narodowości i zdecydowanie polemizuje z teoriami identyfikującymi „narod” z „etnosem”. Zaznacza również, że cechy etyczne stanowią produkt rozwoju społecznego i podlegają zmianom, co prawda z reguły w ciągu bardzo długich odcinków czasu. Poza tym staje na stanowisku, że niektóre cechy etyczne w nowych warunkach ustrojowych NRD zostały wypełnione nową treścią, inne zaś — nie odpowiadające wymogom nowej rzeczywistości — uległy lub ulegają stopniowemu zanikowi. Wreszcie ustrój socjalistyczny stwarza własne, samodzielne zapotrzebowanie na nowe cechy etyczne i w ten sposób stymuluje ich powstanie. Według Kosinga, powolnym przemianom podlega również jeden z najważniejszych czynników etycznych, a mianowicie język; autor stwierdza przy tym, iż w tym wypadku zmiany mogą być odczuwalne i wyraźne dopiero po upływie bardzo długiego czasu. Generalnie ważne w poglądach Kosinga jest jednak to, że wyznacza cechom narodowościowym drugorzędną rolę i podkreśla ich zmienność.

Oceniając aktualny stan zróżnicowania narodowościowego między narodem

NRD i RFN nie stwierdza Kosing pojawienia się wyraźnych odrębności: „W przypadku socjalistycznego narodu niemieckiego w NRD i kapitalistycznego narodu niemieckiego w RFN różnice w ogóle nie polegają na narodowości, lecz na społecznym typie narodu”. W chwili obecnej — według Kosinga — można jedynie mówić o wtopieniu cech etnicznych w nowe warunki ustrojowe. Píše on na ten temat:

„W socjalistycznym narodzie NRD względnie trwały kompleks etnicznych właściwości charakterystycznych od wielu stuleci dla narodu niemieckiego związał się z nową treścią społeczną narodu, podczas gdy ten sam kompleks właściwości etnicznych pozostaje nadal związany również ze społeczną treścią kapitalistycznego narodu w NRD”.

Kosing w swoich rozważaniach o problemie narodu konsekwentnie wychodzi od obiektywnie przebiegających procesów społecznych, rozgrywających się niezależnie od stanu świadomości społecznej. Kształtowanie się narodu traktuje jako obiektywny rozwój, który „jest określony nie przez świadomość uczestniczących w nim ludzi, lecz przez stan rozwoju sił produkcji i stosunków produkcji. Przyznaje jednak, że naród może przekształcić się w rzeczywisty podmiot procesu historycznego dopiero, gdy posiada świadomość narodową; świadomość narodowa stanowi wprawdzie tylko odzwierciedlenie obiektywnych procesów, ale jest zarazem ważnym czynnikiem przyczyniającym się do uformowania i skonsolidowania narodu.

W odniesieniu do NRD autor widzi obiektywne podstawy wykształcania się odrębnej świadomości narodowej w:

„formowaniu się i dalszym rozwoju socjalistycznego narodu niemieckiego w NRD i związanym z tym odgraniczeniu od istniejącego nadal kapitalistycznego narodu niemieckiego w RFN; istnieniu i rozwoju NRD jako socjalistycznego państwa narodowego, jak również w rosnącej współpracy i zbliżeniu narodów socjalistycznych w socjalistycznej wspólnocie państw, ze Związkiem Radzieckim jako centrum”.

Odpowiednio do tego Kosing w szczególny sposób uwypukla dwa momenty znamionujące i określające świadomość socjalistycznego narodu NRD, a mianowicie te momenty, które odzwierciedlają obiektywny proces odgraniczenia od RFN i zacieśniania powiązań ze wspólnotą socjalistyczną.

Zdaniem Kosinga, w świadomości narodu NRD mieści się „świadome krytyczne odgraniczenie od imperialistycznej RFN, od panującego tam porządku społecznego, od państwa burżuazyjnego będącego instrumentem władzy monopolu, od panującej tam ideologii kapitalistycznej i stylu życia”. Doświadczenia z przeszłości sprawiły też, że częścią składową świadomości narodu NRD stało się przekonanie, iż „imperializm niemiecki jest śmiertelnym wrogiem narodu”. Drugim ważnym elementem świadomości narodowej jest — według Kosinga — przekonanie, że „wszelkie perspektywy rozwojowe socjalistycznego narodu niemieckiego leżą w ścisłej współpracy ze wspólnotą państw socjalistycznych, a zwłaszcza ze Związkiem Radzieckim”. Ten ostatni moment został bardzo mocno zaakcentowany w programie przyjętym na IX Zjeździe SED; stwierdza się w nim:

„Rośnie socjalistyczna świadomość narodowa, w której organicznie powiązany jest socjalistyczny patriotyzm i proletariacki internacjonalizm. Socjalistyczny naród w Niemieckiej Republice Demokratycznej jest nieodłączną częścią składową wspólnoty narodów socjalistycznych”.

Kosing nie ukrywa, że proces kształtowania się nowej świadomości narodowej napotykał na pewne trudności. Wskazuje zwłaszcza na obciążenia związane z ideologią faszystowską, szowinizmem, antysemityzmem i antysowietyzmem. Konstatuje jednak, że w trakcie swego rozwoju NRD całkowicie przewyciężyła „praktycznie, teoretycznie i moralnie” przeszłość i niechlubne tradycje Niemiec hitlerowskich: „Temat 'przewyciężenie przeszłości' — pisze Kosing — który ze zrozumiałych względów odgrywa wciąż rolę w świadomości społecznej w RFN, nie jest już aktualny w NRD”.

Kosing wskazuje również, że NRD trudno było także nawiązać do postępowych, humanistycznych treści w myśli burżuazyjnej, słabo zaznaczonych w tradycjach niemieckich. Stąd też *SED* szczególną wagę przykładała do tradycji niemieckiego ruchu robotniczego, nie odcinając się wszakże od wartościowego dorobku myśli burżuazyjnej. Program *SED* uchwalony na IX Zjeździe określa *SED* jako „spadkobierczynię wszystkiego co postępowe w historii narodu niemieckiego”. Głosi on również, że w NRD „rozwija się socjalistyczna kultura narodowa, która mieści w sobie postępowe i humanistyczne dziedzictwo niemieckiej historii, jak również wielkie zdobycze kultury światowej, a zwłaszcza kulturowe osiągnięcia Związku Radzieckiego i innych krajów socjalistycznych”.

Reasumując, koncepcja odrębnego socjalistycznego narodu w NRD została przez *SED* wysnuta w oparciu o różnice ustrojowe istniejące między dwoma państwami niemieckimi; *SED* nie przeczy równocześnie, iż nadal przetrwały w społeczeństwie obu państw pewne cechy wspólne mieszczące się pod pojęciem narodowości. Tzw. cechy społeczne narodu uznała *SED* za decydujące i stanowiące o odrębności narodu NRD i RFN, podczas gdy cechy narodowościowe oceniła jako drugorzędne i w dodatku ulegające zmianom w dłuższych okresach. Tak ujęta koncepcja odrębności narodu NRD posiada — jak się wydaje — siłę perswazyjną w stosunku do społeczeństwa NRD. Odwołuje się ona przede wszystkim do przekonywającego, powszechnie dostrzeganego i przez nikogo nie kwestionowanego argumentu o przeciwstawności porządków społecznych w obu państwach niemieckich. Moment wystąpienia *SED* z koncepcją dwóch odrębnych narodów w NRD i RFN był w dużej mierze uwarunkowany osiągnięciem przez NRD zaawansowanego etapu rozwoju gospodarczego, przebudowy stosunków społecznych i przyspieszonego, zwłaszcza po 1961 r., procesu konsolidacji społeczeństwa. Proces ten został w połowie lat sześćdziesiątych dostrzeżony nawet przez publicystów i naukowców zachodnich. Przestali oni wówczas traktować NRD jako twór prowizoryczny, odnotowali również przyspieszony i rzucający się w oczy wzrost gospodarczy, a także narastanie wśród obywateli NRD poczucia identyfikacji i więzi z własnym państwem. Tak więc *SED* wystąpiła z tezą o odrębnym narodzie socjalistycznym w NRD w odpowiednio dobranym momencie, gdy dojrzały ku temu warunki wewnętrzne. Z drugiej jednak strony

nowe ujęcie kwestii narodowej może dodatkowo przyczynić się do pogłębienia zaobserwowanych już procesów wewnętrznego umocnienia i konsolidacji społeczeństwa NRD.

Koncepcja odrębnego narodu w NRD spełnia jednocześnie określoną funkcję w stosunkach międzynarodowych. Przypomnieć trzeba, że została ona wysunięta w okresie, gdy rząd RFN pogodził się wprawdzie z koniecznością prawnego uznania NRD, ale nie na zasadzie „zagranicy” i z utrzymaniem specjalnych „wewnątrzniemieckich stosunków”. W programie zachodnioniemieckiej polityki zagranicznej koncepcja jednego narodu niemieckiego zaczęła odgrywać rolę kluczową. Normalizacja stosunków z NRD była przedstawiana jako posunięcie służące podtrzymaniu więzi narodowej i mające na celu przeciwdziałanie procesom, które mogłyby w przyszłości utrudnić lub uniemożliwić zjednoczenie — w tej czy innej formie — obydwu państw niemieckich. Pogodzono się z tym, że w chwili obecnej naród niemiecki nie istnieje jako *Staatsnation*, ale utrzymywano, że przetrwał nadal jako *Kulturnation*. Kosing trafnie zauważa, że rozróżnienie to wydawało się w RFN szczególnie użyteczne dla „uzasadnienia jedności narodu niemieckiego przy jednoczesnym uznaniu istnienia dwóch państw niemieckich”.

Było rzeczą zrozumiałą, że NRD musiała zareagować na te koncepcje, jeśli nie chciała dopuścić do wytworzenia się przekonania, iż się z nimi solidaryzuje. Dlatego też w wystąpieniach polityków NRD kwestia narodowa była najczęściej poruszana w kontekście polemiki z hasłami głoszonymi przez rząd zachodnioniemiecki. *SED* uznała tezę o jednym narodzie niemieckim za wymierzoną przeciwko żywotnym interesom NRD. Na VII Zjeździe *SED* Honecker oświadczył, że:

„Wszelka gadanina na Zachodzie o tzw. jedności narodu niemieckiego i rzekomo szczególnym charakterze stosunków między Niemiecką Republiką Demokratyczną a RFN ma najwyraźniej dopomóc tym, których polityka nadal nastawiona jest na podkopanie społecznych i gospodarczych podstaw naszej Republiki”.

Kosing pisze, że próby szerzenia „ogólnoniemieckiego nacjonalizmu” mają nade wszystko na celu zahamowanie procesu konsolidacji socjalistycznego narodu w NRD.

SED wskazuje także, że zachodnioniemiecka teza o jedności narodu niemieckiego ma również wyraźnie na celu zakłócenie stosunków między NRD a pozostałymi państwami socjalistycznymi. Zmierza ona bowiem do izolowania NRD w obozie socjalistycznym poprzez stworzenie wrażenia, iż stosunki między NRD a RFN są znacznie ściślejsze i bliższe niż stosunki między NRD a innymi krajami socjalistycznymi. Zwracając na to uwagę, Axen określił ideę jedności narodu niemieckiego jako „pseudoteoretyczną koncepcję o celach neorewanzystowskich, kontrrewolucyjnych”. Kosing również pisze, że program zachodnioniemiecki zdąży do likwidacji socjalizmu w NRD, cofnięcia dokonanych w niej przemian społecznych i ponownego utworzenia zjednoczonego kapitalistycznego narodu niemieckiego.

Koncepcja odrębnego narodu NRD pojawiła się w doktrynie *SED* w momencie wydatnego umocnienia zarówno wewnętrznego, jak i międzynarodowego

wego socjalistycznego państwa niemieckiego. Stanowi ona wyraz zarówno wewnętrznej konsolidacji społeczeństwa NRD, jak i okrzepnięcia pozycji międzynarodowej NRD. Wyrastając na podłożu tych procesów, nowa doktryna SED służy jednocześnie ich utrwaleniu i wzmocnieniu. Z jednej strony może się przyczynić do rozbudzenia odrębnej świadomości narodowej wśród społeczeństwa NRD, a z drugiej — poprzez zanegowanie koncepcji głoszonych przez RFN — stanowi bardzo nośny propagandowo element w polityce odgraniczania od RFN i zacieśniania powiązań z krajami socjalistycznymi.

ZBIGNIEW MAZUR